

Tamm, D. (2024). Om Henrik Stampe (1713–1789): En introduktion. I K. Sogner (Red.), *De «tvende Correlata»: Henrik Stampes dansk-norske naturrettsprogram* (s. 11–19). Fagbokforlaget.
DOI: <https://doi.org/10.55669/oa360200>

Om Henrik Stampe (1713–1789)

En introduktion

Ditlev Tamm

Henrik Stampe er en af de skikkelser fra den dansk-norske enevælde, som er kendt nationalt, men som i virkeligheden i kraft af deres skarphed i tanken, fornemme sprogbeherskelse og vide udsyn, når det gjaldt politik og ikke mindst magten og dens grænser, har internationalt format. Og så er det i virkeligheden lidt af en tilfældighed – om end ikke helt – at vi kender hans værk, så godt som vi gør. Det skyldes nemlig ikke videnskabelige eller andre skrifter fra hans hånd, men den omstændighed, at han som højt placeret embedsmand skrev så gode og klare erklæringer – i dag ville vi kalde dem juridiske responsa – om stort og småt, som den enevældige konge og hans administration skulle tage stilling til, at erklæringerne senere blev udgivet samlet og derfor har været let tilgængelige som en kilde til 1700-årenes retsliv. Det sker ikke så ofte, at en som regel ret anonym embedsmands arbejde bliver gjort tilgængeligt på denne måde, men det skete altså ved den samling af Stampes erklæringer, som oprindeligt med hans egen billigelse udkom i seks bind i årene 1793–1807, og som siden har været en ret enestående kilde for jurister og historikere til forståelse af, hvad der dengang foregik i magtens korridorer. Egentlig skulle man tro, at de på det tidspunkt flere årtier gamle erklæringer var uaktuelle og uden større almen interesse, men realiteten er, at

en meget stor del af disse erklæringer er så velskrevne og principielle i deres form, at de med held kunne indgå endnu i dag i uddannelsen af embedsmænd. Her kan man virkelig lære at redegøre for en sag, at trække sagens principielle spørgsmål op, og at finde frem til de relevante detaljer og nå til overbevisende konklusioner alt sammen i et sprog, der både er letforståeligt, sagligt og personligt og dermed holder læseren fast.

Der er derfor al mulig grund til også i dag at læse om Henrik Stampe, og derfor er det en god ide at udgive og redigere i Bjørn Sogners nu let bedagede manuskript om en særlig side af Stampes virksomhed, hvor en kompetent fagmand kan vise os endnu mere om bredden i hans viden og evne til at sætte sig ind i lokale forhold i monarkiets forskellige dele. Nogle af erklæringerne handler nemlig om det fjerne Vestindien, men de fleste om forholdene i Danmark og Norge, hvor afstandene også var lange. Læser vi erklæringerne, kommer vi vidt omkring i monarkiets dele, der dengang var langt mere forskellige end i dag, og hvor det derfor var vigtigt, som Stampe kunne det, at sætte sig ind i og forstå lokale omstændigheder. Stampe var provstesøn og kom selv fra Nordjylland og havde gået i skole i Aalborg, så han var godt klar over, at monarkiet var andet og mere end hovedstaden København.

Stampe skrev sine erklæringer i årene mellem 1754 og 1784 i sin egenskab af generalprokurør, som var et centralt embede knyttet til centraladministrationens ledende enhed, det såkaldte Danske Kancelli eller bare Kancelliet, der på overordnet niveau behandlede sager om kirke, justitsvæsen og andre indenlandske forhold, og som fysisk var placeret på det tidspunkt i Den Røde Bygning på Slotsholmen i København klos op ad kongens slot. En del af erklæringerne er naturligvis skrevet på stedet, men også dengang kendtes til fjernarbejde, og Stampe oplyser selv, at mange erklæringer er skrevet under ophold på landet uden direkte adgang til litteratur eller for den sags skyld centraladministrationens arkiver. Den omstændighed har formentlig været med til at give erklæringerne deres sproglige lethed og elegance. Stampe husker indimellem andre sager af betydning for det foreliggende tilfælde, og han kan enkelte gange henvise til principper hos den beundrede Montesquieu eller til et udbredt værk af den engelske økonom og handelsmand Josiah Childe fra slutningen af 1600-årene, men grundlæggende holder erklæringerne sig til netop sagen og er ikke lærde afhandlinger.

Stampe var ikke formelt uddannet som jurist, og det forklarer måske delvis hans ret fordomsfri tilgang til de spørgsmål, der blev ham forelagt.

Generalprokurørens opgave var i almindelighed at overvåge embedsvæsenet, men især at afgive erklæringer over mere komplicerede juridiske spørgsmål, som centraladministrationen skulle tage stilling til og forelægge kongen, og herunder også udtale sig om ny lovgivning. Embedet var helt centralt i enevældens administration, og det bortfaldt først derved, at det ikke blev genbesat ved den sidste generalprokurør død i 1872. Stampe blev udnævnt til generalprokurør i 1753, da han var 42 år gammel. Med sig i bagagen havde han på det tidspunkt en teologisk eksamen fra Københavns Universitet, hvor han havde studeret i årene 1728–1733 og boet på Valkendorfs kollegium. En juridisk eksamen indførtes først i 1736, så teologien var inden da vejen til en embedseksamen også for den, der egentlig ville være jurist.

Ludvig Holberg skrev om den tids universitet (i sin *Danmarks og Norges Beskrivelse* fra 1729), at »intet Studium uden Theologi, bliver med synderlig Iver lærdt...«, og at »... paa dette Akademie findes fast Ingen uden Theologi, ...«. Holberg beklagede savnet af en egentlig skole for jurister, der havde behov for at øve sig i at disputere for at blive advokater. I sin selvbiografi¹ fortæller Stampe, at han på Universitetet især dyrkede det filosofiske, matematiske og juridiske studium og hørte de professorer, der forelæste, så han må have hørt til den fåtallige skare, der fulgte forelæsninger hos den juridiske professor Christian Bagger. Selv fortæller han, at han blev vejledt af sin onkel Christian Thestrup (1689–1750), der havde været professor i matematik, senere filosofi, og som blev dommer i Højesteret 1731 og i 1739 juridisk professor. Man kunne altså let rykke rundt uden formelle eksaminer i et bestemt fag.

Det er da mere end sandsynligt, at Stampe tidligt været interesseret i tidens filosofi naturretten og dengang læst dens internationale klassikere af hollænderen Hugo Grotius (især *De Iure Belli ac Pacis* fra 1645) og tyskeren Samuel Pufendorf (*De Iure Naturae et Gentium* fra 1672) og har kendt til den mere kontroversielle Halle-professor Christian Thomasius, til Ludvig Holbergs populære fremstilling *Naturens og Folke-Rettens Kundskab* (som kom i første udgave 1716 og igen i 1728, 1734, 1741 og 1741) og den pudsige naturretlige diskussion om ægteskab mellem nærtbeslægtede, som indledtes af den senere juridiske professor Andreas Hojer i 1719 med et skrift, hvor han hævdede, at naturretten ikke

1 Den ret korte selvbiografi er sammen med et udvalg af erklæringer udgivet som Ditlev Tamm & Morten Kjær: *Henrik Stampe. Enevældens menneskelige ansigt*, Kbh. 2013.

forbød seksuelle forbindelser mellem nærtbeslægtede. På den måde var der i København et vist begyndende juridisk miljø, og i hvert fald en juridisk praksis. Stampe havde også kontakt med sin tids berømteste lærde, filologen Hans Gram.

Stampe var i 1733 kommet tilbage til sin gamle skole i Aalborg som vice-rektor, en hyppig begynderstilling for en teolog, og han fortæller også selv, at han ved at gå ind i behandlingen af boet efter sine forældres død i 1733 og 1735 erhvervede en vis juridisk erfaring.

Afgørende for hans videre vej blev, at han i 1737 besluttede sig for at tage på en studierejse til udlandet, hvor et godt toårigt ophold hos den berømte naturretslærer Christian Wolff (1679–1754) var tyngdepunktet. Stampe var allerede bekendt med Wolffs filosofi, som var den mest gængse i tiden og også i København, og han var så begejstret, at han straks ved ankomst til Marburg, hvor Wolff var professor, opsøgte ham for at bo i hans hus. Der var allerede fuldt, så han fik et værelse i nabohuset og blev antaget til at spise ved Wolffs bord sammen med andre studerende, der havde valgt ham som deres mentor. Hvis Stampe ikke havde været det før, så blev han nu en wolfianer, altså en ivrig tilhænger af Wolffs filosofi, som så mange andre samtidige. Wolff havde skrevet og skrev stadig i nærmest uoverskueligt omfang om filosofi, fornuft, menneskets pligter, samfundets indretning, fuldkommenhed og lykke som ledende principper alt sammen i lærde og systematiske værker, som var en god skole for en senere embedsmand, der både havde behov for et filosofisk grundlag og en rationel metode at begrunde sine synspunkter på, og som også var indstillet på at læse meget for at finde de spredte guldkorn. Wolff var ikke til at komme uden om i samtiden, og hvad enten man anså ham for et geni, der havde løsningen på alle samfundsproblemer, eller en dødkedelig pedant, så var man nødt til at kende hans værker og have en mening.

Stampe fortæller også, at han hørte Wolffs forelæsninger over Grotius naturretlige klassiker. Det er ofte en meget stimulerende øvelse at høre en genial lærer forelæse over en anden kapacitet. Stampe må i de år have lært noget om europæisk niveau, og det har næppe været uden betydning for hans ofte let satiriske og overlegne – undertiden næsten vittigt som en Holberg – måde i sine erklæringer at imødegå synspunkter på, som utilsløret er baseret på egen interesse eller bare manglende tankekraft eller indsigt. Stampe lærte simpelthen i de år, hvilke krav, der stilles til en fyldestgørende argumentation, og det gav ham et stort intellektuelt forspring over for mange andre ved hans senere virksomhed som sagsbehandler i den danske centraladministration.

I Marburg studerede Stampe også indgående romerret, og havde han ikke været det før, så kunne han nu betragte sig som en fuldbefaren jurist. Stampes interesse for matematik blev også skærpet under udenlandsrejsen, bl.a. under et ophold i Basel, hvor han mødte to europæisk kendte matematikere, Johannes og Daniel Bernouilli. Rejsen afsluttedes med et halvt års ophold i Paris, hvor Stampe mødte flere lærde og også en række advokater ved domstolen i Paris, kaldet parlamentet (i Frankrig var parlamentet betegnelsen for lokale appeldomstole), og hørte nogle af tidens mest berømte procedører. Hjemturen gik over England med et længere ophold i London, hvor han mødte norske købmænd og gjorde studier af engelsk handelsliv, så her finder vi altså noget af forklaringen på Stampes indsigt i økonomi og handel, som denne bog handler om. Hele rejsen foregik som VIP. Stampe mødte danske gesandter og fik endda mulighed for at overvære det engelske parlaments åbning og at besøge det engelske hof. Og så til allersidst hjem over Holland med besøg på bl.a. universitetet i Leiden.

I København hed Stampes særlige velgører J.L. Holstein (1694–1763), en rigtig dygtig adelig godsejer og administrator, som siden 1735 var lederen af Danske Kancelli og dermed indtog en nøgleposition i datidens styre. Han kaldte i 1739 Stampe hjem fra udlandet med henblik på, at Stampe skulle blive juridisk professor. Det glippede imidlertid, da en anden endnu mere lærd kandidat, Peder Kofod Ancher, efter en konkurrence i 1741 fik professoratet. Stampe havde umiddelbart forinden forsvaret en disputats om testamenter, som i høj grad viste ham som en, der beherskede Christian Wolffs system. Stampe forelæste samtidig og i de kommende år over de fleste juridiske emner i både naturretten og dansk og norsk ret og romerret, der var hovedfagene efter indførelsen af den juridiske eksamen i 1736. Formelt udnævntes han i 1741 til professor i filosofi og i 1743 til juridisk professor. Stampes hovedbeskæftigelse i de følgende 13 år var undervisning i de nævnte og andre juridiske fag, og han skriver selv, at han »modtog konstant stærke bifaldstilkendegivelser.« Det tror vi gerne på og også, at han manudcerede 5–6 timer om dagen og var en flittig forfatter af fakultetets juridiske responsa.

Stampe blev også i de år tillige inddraget i en række større administrative opgaver, bl.a. en ordning af retsforholdene i søværnet og arbejdet med at fastlægge grænsen mellem Norge og Sverige i de mere ufremkommelige nordlige egne. I 1751 afløste han Ludvig Holberg som kvæstor, den ansvarlige for Universitetets økonomi. På det tidspunkt havde han og Holberg været

professorkolleger i ti år. Om de havde nogen anden forbindelse ved vi ikke, men det er nærliggende at antage, at Stampe har læst og værdsat Holbergs forfatterskab, og læser man erklæringerne kan man indimellem godt ane en sprogbrug og en ironi som i Holbergs epistler eller andre essays. Det kan slet ikke bevises, men det er en fristende tanke, at Stampe har her tænkt på sin ældre kollega, der så skånselsløst kunne afdække menneskelig svaghed, når han selv hænger tåbelig adfærd ud.

Det var således en både lærd, berejst og administrativt særdeles erfaren Henrik Stampe, som i 1753 udnævntes til generalprokurør og samtidig blev dommer i Højesteret og medlem af den kommission, som skulle forberede en ny Danske Lov. Og til stor tilfredsstillelse for ham selv fik han i 1759 patent på adelig herkomst, og blev dermed optaget i den danske adelstand og samtidig en slags ligemand med de mange adelige, der endnu på det tidspunkt var de foretrukne i chefstillinger i administrationen.

I årene fra 1754 til 1770 udfærdigede Stampe hovedparten af de knap 1000 erklæringer fra hans hånd, som senere blev udgivet. Denne bog handler især om et par af dem, som har at gøre med handels- og næringsforhold i Norge, men som sagt kommer vi godt rundt i monarkiets anliggender ved læsning af erklæringerne. Adskillige fremkommer som svar på henvendelser fra lokale amtmænd rundt omkring i landet. Jurister har af gode grunde især interesseret sig for de erklæringer, der handler om forholdet mellem den udøvende og den dømmende magt. Stampe skabte begrebet »lands lov og ret«, som betød, at spørgsmål, som hørte under domstolene skulle behandles af en dommer og kun af en dommer og under appel til højere domstole, mens administrative forhold hørte under administrative myndigheder og dermed amtmanden eller den lokale myndighed som netop øvrighed og ikke som dommer, selv om funktionerne var forenet i samme person. Særlig var Stampe opmærksom på beskyttelsen af den personlige frihed som et domstolsanliggende. I en berømt erklæring fra 1767 tager Stampe stilling til spørgsmålet om loves tilbagevirkende kraft, og han erklærer her, at den danske »constitution« – altså enevældens forfatning – udelukkede sådan lovgivning. Og han kunne argumentere for, at den strengeste straf ikke uden videre var den mest effektive. Stampe stod således klart på det standpunkt, at dansk statsstyre var monarkisk, sådan som franskmænden Montesquieu forklarede det i sit kendte værk, og ikke et despoti, hvor herskeren kunne handle efter eget

forgodtbefindende.² Stampe viger heller ikke tilbage for at tilrettevise amt-mænd eller andre øvrighedspersoner, ikke mindst i militæretaten, som går ud over deres beføjelser, og han er – som det fremgår af hans svar på spørgsmål om lavsprivileger – en indædt kritiker af mennesker, som puster sig op og tror, at deres økonomiske egeninteresser kan maskeres som eller gives ud for at være en samfundsinteresse. Derimod havde han – ligesom Holberg – tiltro til, at en dygtig landmand uden særlig uddannelse godt vidste, hvad hans interesse var, og Stampe var da også med til at gennemføre de tidlige landboreformer i slutningen af 1760'erne.

Stampe havde – som antydet og naturligvis – læst et af 1700-årenes hovedværker, franskmanden Montesquieus værk om lovenes ånd og tilegnet sig værkets grundsynspunkt, at lovgivning i høj grad hang sammen med lokale omstændigheder. I modsætning til Wolff afledte Montesquieu ikke sine synspunkter af ledende grundprincipper, men argumenterede for, at afgørelser om et samfunds indretning måtte afhænge af det pågældende samfunds indretning herunder dets statsform. Stampe betragtede den danske enevælde som et monarki i Montesquieus forstand, som en stat som regeredes af en person, men efter fast og forudsigelige regler. Derfor var det vigtigt, at domstolene respekteredes, og at love ikke havde tilbagevirkende kraft eller at enkeltpersoner tiltog sig rettigheder på samfundets bekostning. Fra Montesquieu havde han også modvilje mod tortur og et ønske om at begrænse dødsstraf efter et proportionalitetsprincip, som dødsstraf eller andre alt for drakoniske straffe for tyveri stred imod.

Stampes opgave var den at redegøre for en sag og komme med en indstilling til kongen om dens løsning. I princippet var det kongen, der traf afgørelsen sammen med sine nærmeste rådgivere i gehejmekonseillet, og Stampe måtte naturligvis acceptere den omstændighed, at det altså var kongen, som havde sidste ord, og at erklæringerne gerne skulle munde ud i en konklusion, som

2 Om diskussionen om Danmark var et monarki eller et despoti, som Stampe således kun indirekte tog del i, se Ditlev Tamm: *The Danish Debate about Montesquieu: Holberg, Kofod Ancher, Sneedorff, Schytte and Stampe*. I Knud Haakonssen; Henrik Horstbøll (red.), *Northern Antiquities and National Identities. Perception of Denmark and the North in the Eighteenth Century*: Symposium held in Copenhagen, August 2005. København: Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab, 2008, s. 163–180 (*Historisk-Filosofiske Meddelelser*, Vol. 101).

indeholdt en vejledning, der var acceptabel for kongemagten og de øvrige øverste beslutningstagere. Efter min mening giver det mindre mening som Bjørn Sogner at diskutere, om Stampe undertiden var »svag« i sin stillingtagen. Stampe var ikke en beslutningstager. Hans opgave var så godt han kunne at gøre opmærksom på den juridisk korrekte løsning og i øvrigt formulere sin erklæring, så hans mening var klar. Det fortælles om Ludvig XIV, at han yndede at træffe afgørelser selv, og at det derfor ikke var klogt i for høj grad at presse på i hans nærværelse, men om at sikre, at han selv traf afgørelsen. Jeg tænker, at noget lignende har været tilfældet i forhold til den danske enevældige konge eller dem, som i sidste instans traf beslutningerne, og dem hørte Stampe ikke til. Det var klogt ikke at mase for meget på, men netop lægge argumenter frem på en sådan måde, at beslutningstageren fandt den rette løsning i overensstemmelse med rådgiverens intention. Det kunne være en balancegang, som vi netop ser i flere af erklæringerne.

Med sit syn på monarkiet som en institution, der værnede om lov og ret og handlede efter rationelle grundsætninger, måtte Stampe naturligt komme i et modsætningsforhold til den personlige styreform, der indførtes af kongens læge J.F. Struensee i 1770, og som i sin kerne indebar, at Struensee overtog kongens enevældige magt. Struensee begyndte at udstede en lang række love og anordninger, og en del af dem var i sig selv fornuftige og udtryk for et ønske om at gennemføre nyttige reformer. Men Struensee var nu engang ikke kongen, og det hele kom i mangel af opbakning i systemet til at virke forhastet. Det var en god ide at afskaffe dødsstraffen for tyveri, tortur eller censur, og at reformere domstolvæsenet i København, men meget andet var forhastet og uigennemtænkt og egnet til at skabe modvilje mod en ikke særlig charmerende mand, som ingen legitimitet havde, som gik seng med dronningen, talte og skrev og befalede på tysk, afskedigede dygtige embedsmænd og i øvrigt enten førte sig brovtende frem eller krøb i skjul på Hirschholm Slot sammen med dronningen fjernt fra byens larm. Stampe skriver selv diskret, at ved »den forandring i ministeriet mod slutningen af 1770, syntes han (Stampe) ikke længere vellidt«, men han blev på sin plads og behandlede bl.a. større sager om reform af retsforholdene i København og en ny højesteretsinstruks.

Stampe har næppe været involveret i eller kendt nærmere til kuppet mod Struensee i januar 1772, men han blev medlem af den kommission, der dømte Struensee til døden for majestætsfornærmelse. Det hævdes, og det kan sagtens passe, at Stampe har forfattet hele eller del af dommen, som netop udbreder sig

om og begrundes i Montesquieus opfattelse af forskellen mellem et monarki og et despoti. Stampe har næppe haft større bekymring over dødsdommen i overensstemmelse med loven, men har formentlig været af den opfattelse, at sådan må det gå den, som uden legitimation, tager magten og misbruger den i kongens navn samtidig med, at han krænker kongen og Kongelovens arvefølge ved at indlede et forhold til dronningen. I Stampes optik skulle man ikke føre sig frem og tiltage sig rettigheder, som ikke var begrundet i lovgivningen og statens vel eller for den sags skyld som minimum forudsatte en vis personlig fortjeneste. Den enevældige stat byggede på privilegier, men den indeholdt også elementer af et meritokrati, som Stampes egen karriere viste. På den måde går der en rød tråd gennem Stampes erklæringer og synspunkter, som også går igen i hans erklæringer om økonomiske forhold i Norge.

I årene efter 1772 synes Stampes arbejdsevne at være mindre end tidligere. Det antyder han også selv i sine erindringer. Han var i begyndelsen af 1770'erne med til at gennemføre en reform af centraladministrationen, indtrådte i et par bestyrelser og blev i 1784 efter det statskup, der afsluttede Høegh-Guldbergs styre og bragte kronprins Frederik og kredsen omkring ham til magten, som 73-årig udpeget til at være gehejme-statsminister og dermed medlem af den snævre kreds, som rådgav og forelagde sager for kongen. Samtidig ophørte han som generalprokurør.

Om sine sidste år fortæller Stampe selv, at de blev de lykkeligste i hans liv efter det andet ægteskab i 1776, og at samlivet med hustruen gav ham »en ret behagelig alderdom«, og at han, uanset, at han aldrig var »ret frisk«, dog levede »fornøjet og ... næsten ikke følte hverken alderdommens eller sygdommens virkning.«

Henrik Stampe døde den 10. juli 1789 – fire dage førend stormen på Bastillen i Paris.